

QOZUKÜRPEÇ

Evel, evel ekende,
Evel zaman ekende,
Develer dellâl ekende,
Sen beşikte ekende,
Men eşikte ekende,
Qazlar torğay ekende,
Kökümüz baqır ekende,
Yerimiz taqır ekende,
Suvsızır ammamcı ekende,
Qaplı-quplu baqalar,
Qanatlandı uçmağa.
Deryadaki balıqlar,
Kira tuttı köçmege...
Qaynana bekmez qaynata,
Qızı qaşını oynata,
Oynatma, qız, qaşını,
Keser babañ başını.
Seniñ babañ tav başı,
Suv başınıñ atları
Arpa asap kişneşir,
Kürpe asap tişleşir.
Eñiş kelse: “tır” demez,
Qır kelse de “yür!” demez.
Altmış baqla arpañını,
Yedim, demez şu atlar.
Üç quyuniñ suvunu,
İçtim, demez şu atlar...
Perdaqay-perdaqay ekende,
Perdaqay keldi cuvurıp,.
Çalğı sabını suvurıp,
Ştanına baqsa, avı yoq,
Qavtaşında qavı yoq.
Mına sizge bir taqmaq,
Masalımıñ diñlep baq:

Zaman, zaman ekende, uzaq bir memlekette, Edil baynen birde Cayıq bay olğan. Künlerden bir kün, Edil bay qulunlı biyesini, Cayıq bay ise, botasını coyalar. Soñ, bu baylarnıñ ekisi de coyuqlarını qıdırmağa keteler. Kete kete, olar ekisi bir oba üstünde, biri-birlerinden rastkelişeler ve bir meraqlı mesele aqqında söz açalar. Meraq etip açqan meseleleri de – qadınlarnıñ ağır ayaqlı oluvları aqqında eken. Bu baylar öz qadınlarnıñ bu allarını biri-birilerine bildireler.

Cayıq bay:

– Hucur şey, ekimizniñ coyuğımız da bir gecede oldı, benim botam coyuldı, senin biyeñ, – dey.

Bu baylarnıñ ekisi de, bu yerde etek yırtışalar. Birisiniñ qızı, birisiniñ oğlu olsa, qız alıp, qız berişecek olalar. Baylar bu lafını bitirgence, olarnıñ yanına yelday yeldirip bir atlı kele de:

– Edil bayniñ apayı qız taptı, – dey.

Çoqqa barmay bir atlı daa yeldirip kele de, olarğa:

– Cayıq bayniñ apayı oğlan taptı, – dey.

Baylar meclis yapmaq fikrinen, evlerine qaytalar. Oğlannıñ adını Qozukürpeç, qızniñ adını da Bayansluv adaylar. Balalar aybet-qıybet baqılıp öseler; şay etip bir çoq yıl keçe.

Balalar ösken, yetişken soñ, olarnı mektepkke oqumağa bereler. Yavaş-yavaş balaların qalplerinde biri-birlerine muabbetlik terenleşe. Künlerden bir kün Cayıq bay öle. Edil bay da: “Men öksüzge qızımın bermem”, – dep, sözünden qayta. Balaların biri-birlerine olğan sevgisi terenleşe eken.

Edil bay bunı duya. Ne yapacağını bilmey. Tüşüne-tüşüne, tap soñunda çare tapmağan soñ, yaşağan yerinden başqa bir yaqqa köçip kete. Qozukürpeçlerniñ qorantası öz yerlerinde oturıp qala. Qozukürpeç bir yuqlasa, yedi kün, yedi gece yuqlay eken.

Qozukürpeç künlerden bir kün, şöyle bir yuqudan tüş körüp tura, asretimni köreyim dey, yolğa çıqa. Kete-kete bir vaqıtta bir yerge barıp yete. Bu yer – Edil baynıñ yeri eken. Baqsa ne körsün: onıñ barğan yerinde ne Edil bay, ne de onıñ qızı iç birisi qalmağan. Qozukürpeç bir daa artına qayıp, Edil baynıñ qayda ekenini anasından soray. Anası da bunı oña aytalmay.

Qozukürpeç öz-özüne:

– Bu iş böyle olmaz, – dey de, anasına kömeç pişirtip, allı yımşaq kömeçni qoynuna alıp tekrar yolğa çıqa.

Anası:

– Ey, balam, sen bu tasavurından vazgeç, olar kim bile, nasıl memleketke ketkendirler. Canım balam, bu qadar malıñ-mülküñ bar, bularnı terk etme, – dep yalvara. Anasınıñ bu yalvaruvı, iç bir fayda bermey. Bundan soñ, anası balasını qandırmaq içün, belki beyit tesir eter dep, şu beyitlerni ayta:

Bir boynuzı kök yırtar, balam,
Bir boynuzı yer yırtar, balam,
Aşadan kelir bir sürü tuvar,
Temir köknen ala da çubar –
Bularnı kimge taşlaysıñ, balam?

Oğlu anasınıñ bu beyitlerine: “Aramğa ketsin!” – dep cevap bere. Anası, “belki yılqısını aytsam, qaytar”, dep tüşüne ve:

Çölge çıqsa, kişneşir, balam,
Qırğa çıqsa, tişleşir, balam.
Aşadan kelir bir sürü yılqı,
Yılqılarnıñ yamandır qılığı.
Oların kimge taşlaysıñ, balam?

Qozukürpeç buña da emiyet bermey. Anası, “belki qoylarını aytsam, qalır”, dep tüşüne ve:

Tuyaqları şaltıraşıp, balam,
Qozlu qoyday mañraşıp, balam,
Aşadan kelir bir sürü qoyuñ,
Çıqıp da ketseñ, o olur oyuñ,
Bunı da kimge aytayım, balam?

Oğlan kene de: “Aramğa ketsin!” – dep cevap bere. Anası, oylana-oylana, “belki devesini aytsam, qalır” dep:

Tuyaqları calpıldaşıp, balam,
Örkeçleri salpıldaşıp, balam,
Sarquvdan kelir, bir sürü deve,
Oların taşlap, ketmese töre.

Oğlu bu keresinde de: “Aramđa ketsin” – dep cevap bere. Anası çoq tüşungen soñ, belki emgen sütüni aytsam, ketmez ümütinen:

On emçegim iydirdim, balam,
Al-yeşil kölmek kiydirdim, balam.
Qayt degende, qaytsana, balam,
Hayırlı bir söz aytsana, balam, – dey de, közyaşlarını tökip ağlay.

Oğlu buña şöyle bir yırnen cevap qaytara:

On emçegin iydirdiñ, anay,
Al-yeşil kölmek kiydirdiñ, anay.
Üle taşın ur taşqa, anay,
Taş qaytsa da men qaytmam, anay, – dey de yolğa çıqa.

Qozukürpeç kete-kete, yolda ketken macarnıñ artından yete. Macar saibi artından adam yetkenini duymay. Macar qayda ketse, Qozukürpeç de anda kete. Yolda olarğa bir çoban rastkele. Qozukürpeç çobannıñ yanına tüşip qala. Macar öz yolunen ketmekni devam ete. Qozukürpeç çobanğa bara da:

– Sen maña bir qoy soy, – dey.

Çoban qoyunu acımay, soya. Qozukürpeç özüniñ yahşı urbalarını taşlay da, çobannıñ urbalarını alıp, üstüne kiye. Qoyınıñ etini qarınğa toldura, telisinden özüne qalpaq tikip kiye. Şu yerde bir taz oğlannen dostlaşıp, yolğa çıqalar.

Qozukürpeçniñ mañlayında aynen yıldız alâmeti bar eken. Başına qoy terisinden tikilgen qalpağını basıp kiygen soñ mañlayındaki alâmet körünmey. Afta kete, ay kete, Qozukürpeç Edil baynı qıdırıp tapa. Onıñ bosağası túbüne bara da, bağdaş qurunıp otura. Bir vaqıttan soñ, Edil bay öz evinden çıqa. Bosağada oturğan adamnıñ, Qozukürpeç olğanını tanımay.

Edil bay:

– Hoş keldiñ, balam, bu yerlerde ne işlep yüresiñ? – dep soray.

Qozukürpeç:

– Men, sizge qozulu qoy baqmağa adam kerek dep eşittim, onıñ içün de keldim, – dep cevap bere.

Edil bay, Qozukürpeçni qozulu qoy baqtırmaq içün özüne çoban etip tuta. Qozukürpeçniñ maqsadı ise, qoy baqmaq degil de, Bayansluvni körmek edi. Qozukürpeç altı ay qozulu qoy baqa, amma Bayansluvni köralmay. Qozulu qoy baqıp köralmağan soñ, yılqıcılıqqa avuşa, cılcı baqa.

Qozukürpeç yılqı baqqanda, künlerden bir kün çölde öz başına tilekke otura ve:

Cayıq baştan yeller de esse,
Evler, köyler çölde de kezse,
Bayansluv seyranğa çıqıp yüzünü açsa,
Qotur tay da köyge qaçsa, – dep tilek tiley de, öz tileğini kese.

Künlerden bir kün öyle bir yel ese, terekler túbü-tamırından savunsa, toz-duman ola, köz açtırmay. Bayansluv bu vaqıt bağçağa seyirge çıqa, şu arada Qozukürpeçniñ qotur tayı da qaçıp bağçağa kele. Qozukürpeç, taynıñ artından çapa-çapa kele de, bağçağa kire. Bayansluvniñ yanına kelgende:

Altı ay baqtım qoyuñnı, bikeç,
İç körmedim boyuñnı, bikeç.
Altı ay, on kün degende, bikeç,
Kördim, tayım kelgende, bikeç, – dey.

Bundan soñ, Bayansluv Qozukürpeçten:

– Siz kimsiñiz ya? – dep soray.

Qozukürpeç külümsirey de:

– Sorap turmağa acet yoq, – dep, cevap bere.

Şu yerde qalpağını çıxarıp, Bayansluvğa mañlayındaki aynen yıldızni köstere. Şay etip, eki asret biri-birinen tapışalar.

Qız Qozukürpeçnen sözleşse ve oña:

– Menim anammen babam bir aylıq musafirlikke ketecekler, o vaqıt men saña haber eterim, sen kelirsiñ, – dey.

Qozukürpeç qotur tayını alıp, yılqısına qayta. Künlerden bir kün Edil bay musafirlikke kete. Qozukürpeç Edil bayniñ ketken haberini alğaninen, Bayansluvğa kele. Asret asretine qavuşalar. Qozukürpeçnen Bayansluv, Edil bay kelgenge qadar bir yerde oturalar.

Qız Qozukürpeçke:

– Sen babamniñ kelecik yoluna çıqarsıñ, saqın bir yaqqa baqma pek, sezgek olup tur, olar seni tanırlar, – dey.

Qozukürpeç yılqısını alıp, çölge çıqa. Qızniñ babası kelecik yolğa köz taşlay. Tayağına tayanıp, Edil bayniñ qaytuvına azırlana. Edil bay keleyatqanda, tarqaşmasınlar dep, dağılğan yılqıların qaytarıp, bir yerge cıya. Bu vaqıtta Edil baynen apayı şu yerden keçip keteler.

Edil bayniñ apayı Qozukürpeçke pek diqqatnen baqa, onıñ kim ekenini mañlayındaki aynen yıldızdan tanıy.

Edil bayniñ apayı köyge kelgende:

– Sen yılqıcıñniñ kim ekenini tanıdıñmı? – dep aqayından soray.

Edil bay:

– Tanımadım, – dep cevap qaytara.

Apayı:

– Tanımağanıñ ne, yılqıcıñ, Qozukürpeç, – dey.

Şu arada köyden bir atlıni yollap, Qozukürpeçni aldıralar. Bay onıñ yanından keçkende, oña el qavuştırap turmağanı için, Qozukürpeçni cezalamaq, öldürtecek ola.

Bayansluvniñ pek dülber bir dülülü bar eken. Aslında bu dülül başqa adamlarğa çirkin bir qoturday olup körüne eken. Avan yel eskende, çölden qaçıp kelgen qoturday da bu dülül eken. Qız özünü Qozukürpeçni tanımağan, bilmegen bir kişi kibi köstere. Babasına kele de:

– Biz onı öldürgen soñ, çekiştirip öldüreyik, – dey.

Babası:

– Yahşı, qızım, onı nasıl etip çekiştireyik, ya? – dey.

Qız:

– Onı eñ azaplı çekiştirüv – at çaptırıp, cenk yaptırıp baquvda olur, biz bütün yerlerden at çapqan yaşlarını cıyayıq, – dey.

Bay, Qozukürpeçke at çaptırıp baqmaq için, bütün yerlerden noğay yaşlarını çağırta. Yaşlar atqa atlanıp keleler. Bay olarğa aş-suv sala. Yılqıcı yaşniñ aqiqaten, Qozukürpeç olğanına-olmağanına soñuna qadar qaniy olmaq için, kelgen yaşlarını yırlatıp baqayım, kimde Bayansluvniñ adını yırğa qoşıp yırlasa, o Qozukürpeçtir, dey. Yaşlarğa yırlamaqlarını teklif ete. Er kes yırlay, lâkin iç birevi yırına Bayansluvniñ adını qoşmay.

Qoşuğa ketecek atların episi, yaşlar cıyılğan evniñ aldında bağı tura ekenler. Bayansluv kele de, atların egerlerindeki tapqırlarını birer-birer kesip çıqa. Onıñ keskin bir pekisi bar eken.

Yırlamaq sırası yılqıcı yaşqa – Qozukürpeçke kele. O yırlağaninen, öz yırına Bayansluvniñ adını qoşa. Bay bunı eşitkeninen: “Toqta, yırlama”, – dey, yaş yırlay.

Bay açuvlanıp:

– Tut da atıñız, başını cellât etiñiz, – dey. Yaş çapıp çıqa da, qotur tayğa mine. Kelgen yaşlar, Qozukürpeçniñ artından quvmağa isteyler, amma atlarına minalmaylar. Bay cenkke azırlanğan askerlerine emir etip:

– Tez yılqıcı yaşni tutuñız, – dey. Bu askerlerniñ, atları üstündeki egerleriniñ de tapqırları kesilip qoyulğan eken.

Bunu da Bayansluv yapqan. Askerler de, noğay yaşları kibi yığılıp, yığılıp qalğanlar.

Şay etip, Qozukürpeç olardan qaçıp qurtula, lâkin Qozukürpeç Bayansluvnen iç de haberleşip olamay. Olarnıñ arasında söz qatnatqan bir torğay ola. Bu torğay eki arada söz qatnatıp yüre.

Künlerden bir kün bu torğay yağmurğa tutula, qanatlarını suvlandıra. Edil baynıñ yanında bir hınzırnıñ birisi şu ğarip torğaynı tuta da, torğaydan:

– Sende bir iş bar, sen mında ne işlep yüresiñ? – dep soray.

Torğay öz sırnı oña aytmay. Bu hınzır, torğaynıñ qanatlarını yulqa. Torğay öz sırnı kene de aytmay. Soñ, hınzır öz işini toqtatmay, oña demir maşa qızdırıp basa.

Bundan soñ torğay çare tapalmay. Qozukürpeçniñ qayda olğanını ayta. Hınzır da bunu Edil bayğa barıp ayta. Qozukürpeçniñ qayda ekenini eşitken Edil bay, askerlerine:

– Kim de Qozukürpeçniñ başını kesip alıp kelse, oña öz qızımın beririm, – dey.

Edil baynıñ bu haberini eşitken asker başı meydanğa çıqa da:

– Qozukürpeçniñ başını men alıp kelirim, – dey.

O, torğaynı öz yanına alıp kete. Torğay oña:

– Mına o yerde, mına bu yerde, – dep onı aldatıp alıp tura. Torğaynıñ başı aylana, çare tapalmay, asker başına Qozukürpeçniñ üstüne alıp bara. Qozukürpeç de yedinci kününü yuqlap yatqanda, asker onıñ başını kesip ala da, Edil baynıñ yanına qayıp kele. Qozukürpeçniñ başı babasına ketirilgeni körgeninen Bayansluv şaşşa-şaşmalay, ne yapacağını bilmey.

Babasına bara da:

– Babam, Qozukürpeçni biz öldürdik, cenazesini de biz cıymaq kerekimiz, – dey.

Babası buña razı ola.

Qozukürpeçni cıymağa keteler. Ketkende, Bayansluv ve arabacıdan ğayrı, yanlarına asker başını da alalar.

Yolda quyunıñ yanına barganda, qız:

– Men suvsadım, – dey.

Asker başı:

– Suvsaña, suvsañdırıñ, lâkin bizde ne qopqa, ne de sıcım bar, suv içmekniñ çaresi yoq, – dey.

Qız oña:

– Sen benim erim olmağa isteseñ, quyuğa tüş de, maña qalpağıñnen suv alıp ber, men qalpağıñnı telbevnen çekip alırım, – dey.

Asker başı buña razı olup, quyuğa tüşe. Qız suvnı çekip çıqara, telbevni qaytarıp quyuğa taşlay da, öz yoluna kete. Asker başı quyuda qala. Qıs-qası, qız Qozukürpeçniñ ölgen yerine bara, şu yerde arabacısına yan-yanaşa eki qabir qazdıra, özünüñ eki tilli pekisini çıqara da, keskin bir tilini özünüñ köksüne qaday ve öle. Arabacı, qabirlerniñ üstünü örtip, artına aylanıp qayta. Şay etip, eki asret yanaşa qabirde yatıp qalalar.

Künlerden bir kün, Edil baynıñ çobanı qoylarını çöldeki quyudan suvarmaq için, quyu başına kele. Quyuğa qopqasını uzata. Bu arada, quyu túbünde, nasıldır bir insan davuşı eşitile. Qopqanı çeke, qopqanen birge quyu túbünden Qozukürpeçni öldürgen, asker başı çıqa. Çoban bunu tanıy. Şu yerde:

– Qozukürpeçnen Bayansluvniñ başına yettiñ de, özün daa ölmey yüresiñmi? – dey de, onıñ başına bir ırğaq yandıra. Asker başınıñ miyi saçrap kete de, Qozukürpeçnen Bayansluvniñ qabirleri arasına barıp tüşe. Azmı, çoqmı vaqıt keçe, qabirlerniñ üstünden gül terekler ösip çıqa. Asker başınıñ miyi tüşken yerden, bir itburun ösip çıqa. Gül terekler gül açalar. Olar daima biri-birlerine qavuşmağa isteyler. İtburun ise, olarnı biri-birlerine qavuştırmay.

Gül terekler alâ bugün ösip, güller açıp tura ekenler.

Bu qabirlerniñ yanından ötken-keçkenler itburunı daima kesip, güllerni de qoqlap kete ekenler.